

אל תירא מרדה מצרימה

וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל רַב עוֹד יוֹסֵף בְּנֵי חַי אֵלֶכָה וְאֶרְאֶנּוּ בְּטָרִם אַמּוֹת: וַיֹּסֵעַ יִשְׂרָאֵל וְכָל אֲשֶׁר לוֹ וַיָּבֵא בְּאֶרֶץ שֶׁבַע וַיִּזְבַּח זְבָחִים לֵאלֹהֵי אָבִיו יַצְחָק: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְיִשְׂרָאֵל בְּמִרְאֵת הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הַנְּנִי: וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי הֲאֵל אֱלֹהֵי אַבְיָד אֵל תִּירָא מִרְדֵּה מִצְרִימָה כִּי לְגוֹי גָדוֹל אֲשִׁימְךָ שָׁם: אֲנֹכִי אֲרַד עִמָּךְ מִצְרִימָה וְאֲנֹכִי אֶעֱלֶךָ גַּם עִלָּה וַיֹּסֵף יָשִׁית יָדוֹ עַל עֵינָיִךְ: (בראשית מה כח - מ ד).¹

שכל טוב (בובר) בראשית פרק מה כח – די לי שיוסף חי

"וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל רַב עוֹד יוֹסֵף בְּנֵי חַי" – דבר גדול הוא זה עלי, ודי לי בו שעוד יוסף בני חי.²

"וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֵל יוֹסֵף אַמּוֹתָה הַפְּעַם אַחֲרַי רְאוֹתֵי אֶת פְּנֵיךָ כִּי עוֹדְךָ חַי" (בראשית מו ל).

פירוש ספורנו על הפסוק: "ייהי רצון שאמות בזאת התשועה ולא יוסיף עצב עמה".³

ספורנו – לראות אך לא לגור

"אלכה ואראנו" – לא שאגור שם כדבריו.⁴

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרק מז - לגור, אך לא להשתקע

"וַיֹּאמֶרוּ אֵל פְּרַעָה לְגוֹר בֶּאֱרֶץ בְּאֵנוּ"⁵ - כיון שאמר להם: מה מעשיכם? אמרו לו: רועי צאן עבדיך. בקש להם: מה הנאה יש לי מכם שבאתם בארצי? הלא כל רועי צאן הוא תועבת מצרים? וקודם שדַבֵּר הוא, התחילו הם לומר: לגור בארץ באנו. לא ירדנו פה להשתקע אלא לגור בארץ באנו, כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך. הא אם היה מרעה, לא באנו למצרים. ושמה תאמר לא היה רעב גדול? ת"ל כי כבד הרעב, הא תדע כי אנוסים ירדנו.⁶

¹ "פרשה קטנה" זו של ירדת יעקב למצרים אומרת פרשני ודרשני. סיפור אישי של אב שהולך לראות את בנו האהוב (בן אשתו האהובה) ורמזים לסיפור לאומי רחב יותר, משמשים כאן בערבוביה. "רב עוד יוסף בני חי אלכה ואראנו בטרם אמות" הוא פסוק פשוט וברור. "ויזבח זבחים" הוא דבר יוצא דופן אצל האבות. למה נזקק לכך יעקב? האם יש בכך רמז למשהו נוסף מעבר לנטיעה לראות את הבן? "אל תירא מרדה מצרימה" - ממה בדיוק מפחד יעקב? שלא יעמוד בתלאות הדרך או ממשוהו "גדול" יותר? האם הוא נזכר ביציאתו הקודמת לגלות חרן? או באביו שלא ירד מהארץ או בסבו שירד למצרים ואירע לו מה שאירע? "כי לגוי גדול אשימך שם" - כאן יש היבט לאומי ברור שהוא ודאי מעבר לרצון ולצורך לראות את יוסף. ופסוק ד קשה במיוחד. את ראשו: "אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה" אפשר להבין כהמשך ל"כי לגוי גדול אשימך שם", היינו בהיבט לאומי כללי וכקיום ההבטחה לאברהם. אבל אם כן, מהו סופו "ויוסף ישית ידו על עיניך"? מה תשובה היא זו לפחד מהירדה למצרים? בניך יישארו שם לטוב או לרע ואתה את נפשך הצלת? האם סופו של הפסוק מעיד על ראשו: "אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה" שגם הוא בהיבט האישי הצר של יעקב (זו אכן שיטת רש"י כפי שנראה להלן).

² ורשב"ם מפרש: "אתם אומרים עוד יוסף חי וכי הוא מושל, רב לי במה שהוא עדיין חי אפילו אינו מושל". יעקב מתבשר שיוסף חי והוא רוצה לראות אותו טרם מותו. לזכות ברגע אחד של "שמחה וחדווה" (רש"י). "רב לי זאת השמחה" - אומר אבן עזרא על הפסוק. "רב טוב יש לי" - מפרש רד"ק. לאחר מכן הוא מוכן למות. הכל נראה כסיפור אישי ואנושי וגם אם מסתתר כאן חשבון מורכב יותר, הרי זה עדיין "בתוך המשפחה". כוונתנו להשוואה המתבקשת של "בטרם אמות" של יעקב עם "בטרם אמות" של יצחק (ראה בראשית כז ל) שיש בו מעין מידה כנגד מידה. אבל משהו מעבר לזה? ירידה לגלות, למשל? מי בכלל חושב על כך? ואם חשב על כך יעקב, האם יש אפשרות שהיה נוהג אחרת בהתרגשות הגדולה של "רב עוד יוסף בני חי"?

³ קפצנו לסוף פרק מו למפגש של יעקב עם יוסף עליו הרחבנו בדברינו **פגישת יעקב ויוסף** בפרשה זו בשנה האחרת. גם כאן הפן האישי הוא השולט. יעקב חי את רגע המפגש ותו לא. והרי לנו, אגב, מקור "משלנו" לביטוי "**לראות את נאפולי ולמות**". יעקב חי את הרגע ומצדו זה יכול להיות סוף הסיפור. אבל אין הדברים פשוטים כל כך. עובדה שהוא אורז את כל מטלטליו ולוקח את כל בני ביתו למצרים! לשם מה? לראות את יוסף? לעבור את שנות הרעב? הוא ימות והם ידעו כבר איך ומתי לחזור לארץ? האם מודע יעקב למהלך הרחב יותר שהוא עושה כאן?

⁴ חזונו לדברי יעקב בעת שהאחים מבשרים לו שיוסף חי וכי הוא מושל בכל ארץ מצרים. לפי פירוש ספורנו, יחד עם כל פרץ ההתרגשות, כבר שם יש אפשרות שיעקב רואה את הדברים שונה מיוסף ומביט קצת מעבר למעגל האישי הצר. "לא שאגור שם כדבריו" - לאילו דברים מתייחס יעקב. כפשוטו, לדבריו של יוסף שאומר לאחיו: "מִהְרֵוּ וְעָלוּ אֵל אָבִי וְאֶמְרָתֶם אֵלָיו ... רְדָה אֵלַי אֶל תַּעֲמֹד: וְיִשְׁבֶּתָּ בְּאֶרֶץ גִּשְׁן וְהָיִיתָ קְרוֹב אֵלַי ... וְכִלְכַּלְתִּי אִתְּךָ שָׁם כִּי עוֹד חֲמֵשׁ שָׁנִים רָעֵב פֶּן תִּנְרָשׁ אֶתָּה וּבִיתְךָ וְכָל אֲשֶׁר לְךָ" (בראשית מה ט-יא). "וישבת" אומר יוסף, לפחות למשך שנות הרעב. "לכה ואראנו" - אומר יעקב - "בטרם אמות" ותו לא. כך לפחות עפ"י פירוש ספורנו. מה בדיוק יקרה? האב והבן ייפגשו ואז ייסוב יעקב על עקביו ויחזור לארץ כנען? ויוסף יכלכלו ממצרים כפי שעשה עד כה? ולא יגור ליד בן האהובה לשארית ימיו? אפשר. מדוע בעצם לא?

⁵ בראשית מז ד, כאשר אחי יוסף עומדים (מוצגים) לפני פרעה ואומרים לו את מה שיוסף מורה להם לומר. פחות או יותר. ראה שם.

⁶ האחים אומרים "לגור בארץ", אבל לפי דברי המדרש גם הם מסכימים שלא באו להשתקע במצרים. וכך גם אנו אומרים בהגדה: "מלמד שלא ירד יעקב אבינו להשתקע במצרים, אלא לגור שם" (ראה איזה פסוק בעל ההגדה דורש שם). האמנם? האמנם ראו יוסף ואחיו את הדברים עין בעין עם יעקב? נראה שהמדרש מייצג השקפה מאוחרת, של תקופתו, על הירידה למצרים (ועל גלויות אחרות בימים ההם ובזמן המדרש). אך במקרא אין הדברים נראים כך. ראה עמידתם של האחים לפני פרעה ואיך הם מוסיפים ואומרים, "ויאמר" ושוב "ויאמר". אפשר שלדור הבנים, יוסף ואחיו, היה "סדר יום" קצת שונה מזה של יעקב (ושל מדרש פסיקתא זוטרתא). סדר יום שאגב אולי קרוב יותר לזה של פרעה מזה של יעקב. כיצד רואה פרעה את מהלך העניינים? ראה דבריו לאחר התגלות יוסף

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרק מג – חשש מאבא יצחק

"ויואמר אנכי האל אלהי אביך אל תירא מרדה מצרימה". אמר יעקב אבינו: יצחק אבי בקש לרדת מצרימה, אמר לו הקב"ה: "אל תרד מצרימה" (בראשית כו ב), ואני היאך אני יורד? לפיכך: "ויזבח זבחים לאלהי אבינו יצחק" - על שם שעיקבו ליצחק מלרדת מצרימה וליעקב צוה לרדת. וראיה לדבר שהרי אמר לו הקב"ה: אל תירא מרדה מצרימה - אע"פ שעכבתי את אביך מלרדת, אתה רד. ונראין הדברים, שהרי ענה לו הקב"ה מעין מחשבותיו.⁷

פרקי דרבי אליעזר פרק לח – חשש מטומאת מצרים

שמע יעקב על יוסף שהוא חי והיה מהרהר בלבו ואומר: איך אעזוב ארץ אבותי וארץ מולדתי ואת ארץ ששכינתו של הקב"ה בקרבה ואלך אל ארץ טמאה לתוך העבדים בני חס בארץ שאין יראת שמים ביניהם? אמר לו הקב"ה: יעקב, אל תירא מרדה מצרימה אנכי ארד עמך, ושמע יעקב את הדבר הזה ולקח את נשיו ואת בניו ואת בנותיו ובנות בניו.⁸

בראשית רבה צד ה – יש עלי שבעים נפש

"ויזבח זבחים לאלהי אבינו יצחק" ... אמר: מה אבא היה להוט אחר גרונו, אף אני להוט אחר גרוני.⁹ אמר: מה אבא שינה בין בניו, אף אני משנה בין בני. ¹⁰ חזרתי ואמרת: אבא לא היה עליו אלא טרחות נפש אחת בלבד, אבל אני יש עלי טרחות שבעים נפש.¹¹

רמב"ן בראשית פרק יב פסוק יא – פרשת לך לך, תקדים ירידת אברהם למצרים

ואמר למען יטב לי בעבורך וחיתה נפשי בגללך, כל ימי היותנו גרים בארץ הזאת עד עבור הרעב. כי אברהם מפני הרעב בא לגור בארץ, וכעבור הרעב ישוב לארץ אשר נצטוו עליה ונתנה השם לו ולזרעו. והיה חושב שיחיו נפשם ברעב ויבא להם ריוח והצלה מאת האלהים לשוב, או שיתכן להם לברוח לארץ כנען בהתיאשם ממנה.¹²

לאחיו: "הקל נשמע בית פרעה לאמר באו אחי יוסף ויטיב בעיני פרעה ובעיני עבדיו: ויאמר פרעה אל יוסף אמר אל אחיך זאת עשו טענו את בעיניכם ולכו באו ארצה כנען: וקחו את אביכם ואת בתיכם ואלו אלי ואתנה לכם את טוב ארץ מצרים ואכלו את חלב הארץ" (בראשית מה טז-יח). ראה דברי רש"י שם: "ניבא ולא ידע מה ניבא". ושוב בעת עמידת האחים מול פרעה: "ארץ מצרים לפניך הוא במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך וישבו בארץ גשן" (בראשית מז ו). פרעה, המארח, עקבי בגישתו כלפי המהגרים החדשים ממשפחת משנהו יוסף ובניגוד לגישה החשדנית שמייחס לו המדרש: "מה הנאה יש לי מכם שבאתם לארצי". וכך אכן קרה, כפי שהתורה מעידה עוד בסוף פרשתנו (בראשית מז כז): "וישב ישראל בארץ מצרים בגשן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד". אבל אנחנו רוצים לחזור לפסוקים שלנו. לכוונתו והרגשתו של יעקב כשהוא יורד לפגוש את יוסף. לפסוקים שהבאנו בראש דברינו ולא לאופן בו השתלשלו העניינים.

⁷ מדרש זה מייצג היסוס של יעקב לגבי הירידה למצרים. מעין מחשבה שנייה אחרי ההתרגשות הראשונה וההחלטה המיידית ללכת לראות את יוסף "עם כל השבט". וכן הוא במדרש שכל טוב (בובר) בראשית פרק מו א: "ויבוא בארה שבע ויזבח זבחים לאלהי אבינו יצחק. אמר: אבי יצחק ביקש לרדת למצרים ועכבו הקב"ה, והיאך אני יורד בלי דברו? לכך נאמר לאלהי אבינו יצחק, שידועני אם ירד אם לאו. ונראין הדברים שהרי ענה דבר הקודש מעין מחשבתו זאת". האם אנו שומעים כאן מורא מגלות? הכרה שנפלה בחלקו של יעקב "הזכות" לקיים את ברית בין הבתרים? לאו דווקא. יעקב פשוט מתיירא מעצם הירידה למצרים והשהיה שם ולוא באופן זמני. יעקב לא רצה להיות שונה מיצחק אביו שצוה לא לרדת מהארץ. בה בעת הוא רצה לרדת למצרים ויודע המחשבות ענה לו "מעין מחשבותיו".

⁸ מדרש זה הולך עוד צעד קדימה. כבר לא רק היסוס מנטישת דרך האבות, אלא חשש מטומאת מצרים וגילוליה – מה שאכן אירע! ועדיין אפשר להבין מדרש זה ברמה האישית וללא חשבונות לאומיים-היסטוריים. יש כאן פחד טבעי ופשוט ממפגש עם תרבות זרה ובלתי-מוכרת של מעצמה עולמית. פחד משהיה בארץ טמאה גם אם לזמן קצר, עד חלוף הרעב. יעקב ידע מן הסתם מה קרה לאברהם וקנו כשירד למצרים בתחילת פרשת לך לך וחשש אפילו ממפגש זמני עם תרבות מצרים הדומיננטית והכל כך זרה.

⁹ שיצחק ביקש לאכול מצדו עשו בנו ואני להוט ללכת ליוסף שיאכלני בשנות הרעב.

¹⁰ שאבא העדיף את עשו ואני מעדיף את יוסף. מדרש זה עומד בניגוד גמור לגמרא בשבת י ע"ב ובראשית רבה פד ח: "לעולם אל ישנה אדם בין הבנים". יעקב לא מתחרט במאומה על העדפת יוסף שבראשית פרשת וישב. אם אלה סבורים ששינוי בין הבנים הוא דבר פסול והיה בין הגורמים לירידה למצרים, המדרש הנ"ל רואה בו דבר לגיטימי שאפשר לתלות ביצחק וכל זה כאן, בירידת יעקב למצרים!

¹¹ נראה שמדרש זה מייצג את הגישה האסרטיבית ביותר של יעקב. הוא אמנם זוכה זבחים לאלוהי אבינו יצחק, אבל לא נשמע כאן שום דיבור של הקב"ה ליעקב שמחזק אותו בדרך למצרים: "אל תירא מרדה מצרימה" או אפילו שענה לו "מעין מחשבותיו". יעקב מנהל פה שיח עם עצמו: שואל ועונה כאחד. הוא ניתלה במעשי אבינו כפי שהוא מפרש אותם, פותח בהשוואה סימטרית ומסיים בהשוואה ניגודית איזו טרחה מעטה הייתה לאביו שבגינה לא היה לו תירוץ לרדת למצרים ("טרחות נפש אחת" של יצחק צריכה עיון. נכון שהיו לו רק שני בנים, אבל רק "נפש אחת"?) ואילו הוא יעקב יש עליו כבר אחריות של שבעים נפש. אבל דא עקא, שהרי הקב"ה ברך אותו שירבה זרעו! אז ככל שישגדל השבט ויתרבה העם, תהיה הירידה של כולם לארץ אחרת בימי רעב מוצדקת יותר? האם שוב נאמר שהדרשן מדבר מנקודת המבט של דורו כאשר משפחות שלימות הגרו מהארץ?

¹² בהמשך נראה שבפרשתנו רמב"ן מציג דרך שונה. אך כאן, בפירושו לפרשת לך לך, הוא מזכיר תקדים חשוב שיעקב יכול להסתמך עליו: אברהם הסבא. יש ליעקב בעצם שני תקדימים: סבא אברהם שירד למצרים בשנות הרעב וחזר, ואבא יצחק שלא ירד ונאחז בארץ בכל התנאים (וקיים "גור בארץ הזאת" כנגד "לגור בארץ באנו"). בדרך מי משניהם הוא צריך ללכת? מחד גיסא, "חייב אדם

שיטת רש"י – הכל ברמה האישית

פרק מה פסוק כה: רב לי עוד שמחה וחדוה, הואיל ועוד יוסף בני חי
פרק מו פסוק א: לאלהי אביו יצחק - חייב אדם בכבוד אביו יותר מבכבוד זקנו לפיכך תלה ביצחק ולא באברהם.

שם פסוק ב: יעקב יעקב - לשון חיבה.

שם פסוק ג: אל תירא מרדה מצרימה - לפי שהיה מיצר על שנוקק לצאת לחוצה לארץ:

שם פסוק ד: ואנכי אעלך - הבטיחו להיות נקבר בארץ.¹³

מדרש תנחומא (בובר) פרשת וישב סימן יח – פריעת שטר היסטורית בעבותות של אהבה

"ויוסף הורד מצרימה" - זה שהכתוב אומר: "בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה" (הושע יא ד). ראון היו ישראל לירד למצרים בשלשלאות ובקולרין, כשם שירדו לבבל, אילולי שקדם יוסף. כל מה שאירע ליוסף אירע לציון ... לפיכך היה יעקב מתיירא לירד למצרים, לפי שנגזר על אברהם: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך" (בראשית טו יג), וישב לו בארץ כנען. באו ואמרו לו: נמכר יוסף שנדמה לשור, שנאמר: בכור שורו הדר לו (דברים לג יז), והרי הוא נתון במצרים. כיון ששמע יעקב כן אמר: הרי אני יורד למצרים, אע"פ שאני פורע שטריו של אברהם. מיד: "וויאמר ישראל רב עוד יוסף בני חי" (בראשית מה ח), מיד ירדו כל השבטים עמו, מי גרם להם שירד למצרים? - יוסף. "בחבלי אדם אמשכם" - זה יוסף. "ויוסף הורד מצרימה".¹⁴

רמב"ן בפרשתו, פרק מו פסוק א – מהלך היסטורי בלתי נמנע שיש בו סוד

... אבל הפסוק הזה יש בו סוד יגלו לנו אותו שם בבראשית רבה (צד ה), כי כאשר בא יעקב לרדת מצרים ראה כי הגלות יתחיל בו ובזרעו, ופחד ממנו וזבח זבחים רבים לפחד אביו יצחק, שלא תהא מדת הדין מתוחה כנגדו. ועשה זה בבאר שבע שהוא בית תפילה לאבותיו, ומשם נטל רשות בלכתו לחרן.¹⁵

בכבוד אביו יותר מכבוד זקנו" (מדרש בראשית רבה, ראה להלן) ושימך עליו ללכת בדרכו של אביו יצחק. מאידך גיסא, יש לו גורם נוסף שלא עמד בפני שניהם - בן אהוב שלא יכול לעזוב את משרתו ולחזור לבית יעקב בארץ כנען. יעקב זובח זבחים לכבוד יצחק אביו שלא ירד, בתקווה סמויה שיורשה לו לרדת. ואכן, הקב"ה שרואה את כיסופיו נותן לו את הרשות לרדת למצרים. מה גם שקדימים שלום לרב או לתלמיד, לרב או לאב (והובאו הדברים להלכה, בשו"ע יורה דעה סימן רמ). הכל, רק לא דיון בנושאים היסטוריים וחשבונות לאומיים. ואם יש היסוס ומורא בירידה למצרים, אין הם בשל שיקולים היסטוריים של ברית בין הבתרים ושעבוד מצרים, אלא פשוט צער על עזיבת הארץ והצורך לצאת לגלות ולוא לתקופה קצרה. בשיטת רש"י ובראשית רבה הולכים גם ספורנו, חזקוני ורד"ק וגם שני המדרשים שהבאנו לעיל (פסיקתא זוטרותא ופרקי דרבי אליעזר). ומי עוד מסייע להש"י? רמב"ן שהבאנו לעיל (אל דאגה, זה רק רמב"ן של פרשת לך לך, רמב"ן בפרשתנו יגיע בקרוב וכדרכו הוא חולק על רש"י!). ומה יעשו רש"י וסיעתו עם פסוקים ג וד? את פסוק ד: "אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה ויוסף ישית ידו על עיניך", הם יפרשו כהבטחה אישית ליעקב. אבל עם פסוק ג: "כי לגוי גדול אשימנו" יש קצת בעיה ורש"י אכן לא מפרשו. מה תשובה היא זו למי "שהיה מיצר על שנוקק לצאת לחוצה לארץ" כדברי רש"י, או שחושש ללכת אל "ארץ טמאה" כדברי פרקי דרבי אליעזר?

¹³ רש"י, בפירושו המינימליסטי, מסכם את הגישה האישית, ללא שום חשבונות היסטוריים, כפשוטה. בפירושו לפסוק א: "חייב אדם בכבוד אביו יותר מבכבוד זקנו" הוא נשען על בראשית רבה צד ה. ראה שם במקור איך המדרש מפלפל בענייני כבוד והלכה למי מקדימים שלום לרב או לתלמיד, לרב או לאב (והובאו הדברים להלכה, בשו"ע יורה דעה סימן רמ). הכל, רק לא דיון בנושאים היסטוריים וחשבונות לאומיים. ואם יש היסוס ומורא בירידה למצרים, אין הם בשל שיקולים היסטוריים של ברית בין הבתרים ושעבוד מצרים, אלא פשוט צער על עזיבת הארץ והצורך לצאת לגלות ולוא לתקופה קצרה. בשיטת רש"י ובראשית רבה הולכים גם ספורנו, חזקוני ורד"ק וגם שני המדרשים שהבאנו לעיל (פסיקתא זוטרותא ופרקי דרבי אליעזר). ומי עוד מסייע להש"י? רמב"ן שהבאנו לעיל (אל דאגה, זה רק רמב"ן של פרשת לך לך, רמב"ן בפרשתנו יגיע בקרוב וכדרכו הוא חולק על רש"י!). ומה יעשו רש"י וסיעתו עם פסוקים ג וד? את פסוק ד: "אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה ויוסף ישית ידו על עיניך", הם יפרשו כהבטחה אישית ליעקב. אבל עם פסוק ג: "כי לגוי גדול אשימנו" יש קצת בעיה ורש"י אכן לא מפרשו. מה תשובה היא זו למי "שהיה מיצר על שנוקק לצאת לחוצה לארץ" כדברי רש"י, או שחושש ללכת אל "ארץ טמאה" כדברי פרקי דרבי אליעזר?

¹⁴ כאן כבר אין שום סיפור אישי, הכל "חשבונות גדולים" ומהלכים היסטוריים בלתי נמנעים. פרשתנו הנראית כלפי חוץ כסיפור אישי היא למעשה קיום ברית בין הבתרים. ראה דברינו **ברית בין הבתרים לאורך הדורות**, בפרשת לך לך. במודע או שלא במודע, אומר מדרש תנחומא, צריך היה לתמרן את יעקב לרדת למצרים "בעבותות אהבה" ודרך כל נפתולי סיפור החלומות של יוסף ושנאת אחים. כל כך, שגם כשיעקב מבין שהוא נגרר לגלות ושעליו מוטל קיום ברית בין הבתרים, אין הוא מהסס לרדע ואין לו בעצם ברירה אלא לרדת. אם לא בשלשלאות ובקולרין, אזי בעבותות אהבה שנכרכו גם בהם גם חבלים של שנאה.

¹⁵ בראשית דבריו שם מביא רמב"ן את שיטת רש"י והמדרשים הנ"ל שהבאנו לעיל - הגישה האישית - ואיננו פוסל אותה, אבל בדבריו שלו הוא ממשיך בבירור את הקו של מדרש תנחומא. הסוד שרמב"ן מדבר עליו הוא לקורא, אבל לא ליעקב. יעקב נמשך בעבותות אהבה לבנו וללא ספק יורד למצרים במטרה ראשית לראות את יוסף. ועם זאת, הוא חש ומרגיש בתוך תוכו את הסוד, שהנה שוב הוא יוצא לגלות. מאותה באר שבע ממנה יצא בפעם הראשונה וממנה לא יצאו אבותיו שנשבעו שם על הישיבה בארץ ופעמיים יסדו את "באר שבע". מכך מתיירא יעקב, ולכן הוא זובח זבחים ומתפלל שלא תמתח מידת הדין יתר על המידה ושיהיה סוף וקץ לשעבוד. ראה פירוש אור החיים שהולך גם הוא בדרך זו. גישה זו, שאפשר אולי לכנותה הגישה הלאומית-היסטורית, מקבלת סימוכין טובים מהפסוק: "כי לגוי גדול אשימך שם" והיא משתלבת היטב גם עם המדרשים הרבים המפרשים את החלק הראשון של פסוק ד: "אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה" באופן לאומי ולא אישי ("כשירדו למצרים ירדה שכינה עמהם", מכילתא בשלח וכן רבים). ואיפה השעבוד? והיכן האמירה הברורה לאברהם: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך ... ועבדום וענו אותם"? את זה אין הקב"ה אומר ליעקב, אפשר שחש עליו ולא רצה למהול את שמחתו לקראת המפגש עם יוסף בעצב שעבוד מצרים העתידי. קושי אחר נעוץ בסימונו של פסוק ד: "ויוסף ישית ידו על עיניך" בו כאילו יעקב את נפשו הציל. ראה בפרט פירוש אור החיים כאן שלדעתנו יש בו קושי רב בנקודה זו בדיוק. אבל ראה דברי מדרש שכל טוב (בובר) בראשית פרק מו ג: "וויאמר אנכי הקל האלהי אביך שנגלית לי לבקשו לרדת למצרים ועבתי. אבל אתה אל תירא מרדה. כלומר אל תירא שלא לרדת, שהיה יעקב אבינו דואג על גזירה שנגזרה

שכל טוב (בובר) שמות פתיחה ד"ה שכל טוב יתן

כי היה ראוי לפרעה לבא ולכבוש את ארץ חברון במצור ולהוציא מתוכו את יעקב ואת ביתו בכבלי ברזל ונחושת ולהורידם למצרים, לקיים גזירת הבורא שנאמר: "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם" (שם שם).¹⁶ ומשכס שם הבורא בחבלי אדם בעבותות אהבה, כדכתיב: "שלח לפניו איש לעבד נמכר יוסף" (תהלים קה יז). ומאהבת יעקב את יוסף אמר: "אלכה ואראנו בטרם אמות" (בראשית מה כח). וניתן חנם בעיני פרעה ועבדיו, שנאמר: "במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך" (שם מז ו). וכשעיוותו את דרכם לפני בוראם ובגדו בתורת הדעת, ונטמאו בשיקוצי עיניהם ודבקו בגילולי מצרים כבוגדים, הקים הקב"ה עליהם מלך איתן הפכפך ועקלתון וחדש גזירותיו והעבידם בפרך.¹⁷

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים 1: נשוב ונקרא את הפסוקים שהבאנו בראש דברינו. אין שם שם הול"ה (מידת הרחמים) רק שם א-להות (מידת הדין). ודאי יש לכך סיבה, אבל לא ראיתי מי מהמפרשים או המדרשים שעומד על כך. גם לא ברויאר בספרו פרקי בראשית. האם יש בכך הכרעה לסייעת רש"י או לסייעת רמב"ן? המאיר עינינו יבורך.

מים אחרונים 2: שיטת רמב"ן שהבאנו היא סבוכה יותר ממה שנראה ודורשת חקירה בפני עצמה. בנוסף לשני פירושי רמב"ן שהבאנו, זה בפרשת לך לך שמתאר את ירידתו של אברהם למצרים כהכרח זמני וממילא יכולה לשמש צידוק ליעקב לרדת אף הוא באופן זמני למצרים כפתרון מעשי, וזה שרואה בירידה למצרים "גזירה משמים" וסוד, יש גם פירוש רמב"ן שלישי ורביעי. השלישי, אף הוא בפרשת לך לך. ראה שוב פירושו לבראשית פרק יב פסוק י', רואה בירידה למצרים, בשילוב מעשהו עם שרה, חטא גדול: "ודע כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה שהביא אשתו הצדקת במכשול עון מפני פחדו פן יהרגוהו, והיה לו לבטוח בשם שיציל אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו, כי יש באלהים כח לעזור ולהציל. גם יציאתו מן הארץ, שנצטווה עליה בתחילה, מפני הרעב, עון אשר חטא, כי האלהים ברעב יפדנו ממות. ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה. במקום המשפט שמה הרשע והחטא". לא ברית בין הבתרים היא הגורם לגלות מצרים, אלא ירידת אברהם הראשונה. ברעב הראשון שהוא מתנסה בארץ, הוא ממחר לרדת למצרים ומסתבך באמירות לא מדויקות ומסבך את שרה.

והרביעי, בפירושו בראשית פרק מו פסוק ב: "ויאמר יעקב יעקב - אחד שאמר לו השם לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך, היה ראוי שיקראנו בשם הנכבד ההוא. וכן הוא נזכר בפרשה הזאת שלשה פעמים. אבל קראו יעקב לרמוז כי עתה לא ישור עם אלהים ועם אנשים ויכול, אבל יהיה בבית עבדים עד שיעלנו גם עלה, כי מעתה הגלות תתחיל בו. וזה טעם ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו (פסוק ח), כי בשם בני ישראל יבאו שמה, כי יפרו הבנים

בין הבתרים שמא ישתעבד הוא עצמו שם, לכן אמר: כי לגוי גדול אשימך שם. שלא ישתעבדו בניך בימך". פתרון אישי אגואיסטי ליעקב? לא בהכרח, נראה פתרון אפשרי בהמשך הדברים. ועכ"פ, באנו שוב למחלוקת שראינו במקומות רבים: שיטת רש"י \ מדרש רבה, כנגד שיטת רמב"ן \ מדרש תנחומא.

¹⁶ מסעות כיבוש רבים ערכו מעצמות האזור, בפרט בארץ ישראל (כנען) שהיא בתפר בין המעצמות הצפונית – אשור, בבל, פרס ובין המעצמה הדרומית – מצרים. נראה שהדרשן שכבר "ראה" את כיבוש הארץ בידי אשור ובבל, מדמיין לעצמו אפשרות "פשוטה" שגלות מצרים הייתה מתחילה בנסיבות דומות. מצרים הייתה כובשת את ארץ ישראל ומגלה את יושביה. פרעה יכול היה לעשות לאבות בדיוק את מה שעשה נבוכדנצר לבנים בסוף בית ראשון.

¹⁷ מדרש זה חורג מהדיון שתחמנו לעיל – מה חשב יעקב כאשר החליט לרדת למצרים. ועם זאת הוא שופך אור מיוחד על פרשת ירידת יעקב למצרים ועל גלותו ושעבוד מצרים בכלל. לכאורה, הוא ממשיך את הקו של מדרש תנחומא הנ"ל (ראה איך בנוי עליו) ואת גישת רמב"ן, אור החיים וסיעתם. הוא בפירוש מתייחס לפן הלאומי. הוא אפילו מראה כיצד הפן האישי מסובב ומתמרן לטובת החשבון ההיסטורי "הגדול והרחב". ועם זאת, לא גזירת ברית בין הבתרים ולא שום תכנית אלוהית כופים על היחיד והכלל הליכה בדרך מסוימת. השעבוד בא משום "שעיוותו את דרכם לפני בוראם ובגדו בתורת הדעת ונטמאו בשיקוצי עיניהם". האפשרות שיעקב ובניו יִרְדוּ למצרים, ישמרו על זהותם ויחזרו לארץ כנען, בלי שעבוד, בהחלט הייתה קיימת. אברהם יצר את התקדים. בכך הולך מדרש זה דווקא בשיטת רש"י וסיעתו לעיל. הירידה למצרים הייתה מִפְּנֵי אישׁוּמְשַׁפְּחָתִי, מוצדק או לא, אך הקלקול אירע שם במצרים. ומה יהיה על ברית בין הבתרים? הרבה שלוחים למקום וגם אפשר שינחם על הרעה. וכמו שאומר משה לקב"ה על הפסוק "למה הרעותה לעם הזה": "העם הזה מה עשו שנשתעבדו מכל הדורות שעברו? ואם בשביל שאמר אברהם אבינו במה אדע כי אירשנה ואמרת לו ידוע תדע כי גר יהיה זרעך ... היה לו להשתעבד דורו של יצחק או דורו של יעקב, לא לעם הזה שהוא בדורו!" (שמות רבה ה כב). לאור גישה זו, גם מדרש שכל טוב "האגואיסטי" שהבאנו בסוף ההערה הקודמת "שהיה יעקב אבינו דואג על גזירה שנגזרה בין הבתרים שמא ישתעבד הוא עצמו שם, לכן אמר: כי לגוי גדול אשימך שם. שלא ישתעבדו בניך בימך" - מקבל משמעות חדשה. תורפו של דבר, יעקב אכן חשש ופחד. הוא הרגיש היטב שלירידתו האישית לראות את בנו האהוב יש גם משמעות רחבה יותר ויש כאן סכנה. אך האם בגלל זה לוותר ולא לראות את יוסף? לא! הסכנה של גלות וגרות תמיד קיימת, אך אין היא הכרחית. הכל תלוי במעשיו של האדם. נראה לנו שמוטיב זה חוזר בכל עוצמתו בפרשת ויחי, בברכת יעקב לבניו. שם המצב כבר שונה וברור לכולם שהנסיעה לבקר את הבן הפכה מכבד "לגור בארץ" גם אחרי תום שנות הרעב. אבל עדיין אפשר לא לחטוא, אפשר להגיע להבנה עם פרעה של יוסף, אפשר, כדברי רמב"ן בפרשת לך לך הנ"ל: "ויבוא להם ריוח והצלה מאת האלהים לשוב, או שיתכן להם לברוח לארץ כנען בהתייחסם ממנה". הכל צפוי והרשות נתונה.

וירבו ויגדל שמם וכבודם, אבל יעקב הוא עתה ברדתו שם". בירידה למצרים, מאבד ישראל את שמו, שניתן לו בכניסתו לארץ ישראל, לאחר שגבר במאבק עם שרו של עשו. חזרנו ליעקב, יעקב שלפני ההבטחה הגדולה שבפרשת וישלח, השם ישראל יצטרך להמתין לגאולת מצרים¹⁸

מים אחרונים 3: ראה פירוש רש"ר (ר' שמשון רפאל הירש) לבראשית מה יא, שלמעשה מתייחס לנושא ולפסוקים שהבאנו לעיל: "על ידי משקל שני סלעי מילת – כביטוי חז"ל (שבת י ע"ב) – שיעקב הוסיף על כתונת יוסף, התגשמה הברית בין הבתרים. בארץ כנען לא הייתה משפחת יעקב נעשית לעם. תוך גידולה, הייתה נטמעת בסביבתה. כדי להיות לעם בלא להתבולל, היה עליה לבוא אל תוך אומה שמעצם טבעה התנגדה לתכונה היהודית – וזו הייתה מצרים. כך, לאחר מכן, הקנאות שבנתה את הגיטאות, היא שהייתה כלי שרת בידי ה', כדי להרחיק אותנו מכל תרבות החטאים של ימי הביניים, ולמען נטפח בחוגנו הצר את אושר המשפחה ואת רוח המשפחה והקהילה. למען יוקצה לנו במצרים מחוז מיוחד להתפתחותנו, נאלץ האחד לעבור לפנינו, להיות "אב" לפרעה ומושל בכל הארץ. ולמען לא יוכל שום מצרי לטעון שאין מקום לעברים במצרים, שכן לא נולדו שם, נאלצו כל המצרים לעזוב את אדמת אבותיהם, להיות הם עצמם גרים באדמה שיעבודה מעתה. בדומה לכך, הזרם המופלא של נדידת העמים הירבה גרים על אדמת אירופה, בשעה ששבט יעקב פתח במסעו הגדול אל תפוצת בני אירופה. לעומת צווי הגירוש של אי-סובלנות גרמנית: "אין מקומכם כאן", העמידה ההיסטוריה שאלה תחת שאלה: "כלום עריסת סבך עמדה כאן". עד כאן דברי הרש"ר ולא נוסיף על דבריו דבר.¹⁹

¹⁸ למוטיב הגלות בפירוש רמב"ן לאורך ספר בראשית הקדשנו דף מסכם בפרשת ויחי.

¹⁹ רק זאת נוסיף (כי היאך אפשר בלי הערת שוליים?) שאולי קדם לרש"ר ספורנו. ראה דבריו בפירושו לבראשית מו ג: "אנכי האל אלהי אביך. אני הוא שאמרתי לאביך אל תרד מצרימה אני הוא שאומר אליך אל תירא מרדה מצרימה אתה, וזה כי לגוי גדול אשימך שם. כי אמנם אם היו בניך יושבים פה היו מתחתנים בכנענים ומתערבים עמהם, אבל במצרים לא יקרה זה כי לא יוכלון המצרים לאכול את העברים לחם ובכך יהיו לגוי נבדל כאמרם רז"ל ויהי שם לגוי (דברים כו, ה) מלמד שהיו מצויינים שם (ספרי שם)". ויש לערוך דברי ספורנו אלה מול דבריו שהבאנו לעיל בעמוד הראשון (ראה הערות 3 ו-4).